

20

**let od zrušení
povinné vojenské
služby v našich
zemích**

**VOJENSKÝ
HISTORICKÝ
ÚSTAV PRAHA**

Vojenská služba – volba, nebo povinnost?

Do vojska muži odedávna vstupovali dvěma způsoby. Principiálně šlo buď o jejich svobodnou volbu a dobrovolný závazek cestou náboru, anebo o povinnost vynucenou vrchností či státem a uplatněnou svoláním či odvodem. Ve vojenských zřízeních platných na území České republiky nalezneme tyto základní přístupy vedle sebe v různě se měnících proporcích prakticky dodnes. Dvacet let, jež nás dělí od profesionalizace armády a zrušení vojenské činné služby v míru, nabízí příležitost k ohlédnutí, jakými proměnami tato povinnost v minulosti procházela.

Ve středověku a raném novověku vedle námezdných vojenských profesionálů – lancknechtů, žoldnéřů, kteří si svoji vojenskou kariéru zvolili dobrovolně, existovala paralelně možnost svolání zemské hotovosti, což obnášelo povinnost vrchnosti dodat panovníkovi ze svých panství stanovené množství bojeschopných mužů. Vojska se tehdy formovala pro konkrétní válečná tažení a po jejich skončení se obvykle rozpouštěla. Při nízké intenzitě a krátkém trvání válečných operací bylo pro panovníka i stavy výhodnější „objednat si“ žoldnéřské vojsko, které za ně za úplatu na zakázku sestavil pověřený plukovník. Finanční náklady sice byly vysoké, avšak vynahradila je větší akceschopnost a vojenská efektivita. Na rozdíl od svolání hotovosti navíc nedocházelo kvůli odchodu mužů k újmě na hospodářství.

Situaci změnila třicetiletá válka. Dlouhodobé vydržování vojsk bylo nesmírně finančně i logisticky náročné. Systém využívání služeb vojenských podnikatelů odhalil své limity na příkladu Albrechta z Valdštejna, který vybudoval vojsko s vlastním vojensko-ekonomickým komplexem, nad nímž císař prakticky ztratil moc. Aby se napříště zbavil této závislosti a měl vždy pohotově vojenskou sílu, rozhodl se po uzavření míru nerozpustit celé vojsko, nýbrž ponechat několik pluků pěchoty i jezdeckta v trvalé službě. Od roku 1649 se datuje vznik stálého vojska v habsburské monarchii.

Lancknecht se svou ženou na vyobrazení z roku 1516

Pěší bojovníci vyzbrojení pikou, tzv. pikenýři, na počátku třicetileté války

Dobová rytina z časů třicetileté války zachycuje přehlídku zverbovaného vojska.

Obrazová příloha vojenské příručky Johanna Jacobiho von Wallhausena z roku 1615 pojednávající o výcviku mušketýra

Císařští vojáci z éry třicetileté války na ilustraci z 19. století

Povinné odvody – daň z krve

Personální potřeby stále armády v míru stačil krýt nábor čili verbování, avšak ve válečném stavu tento způsob nepostačoval a jednotlivé země habsburské říše musely dodávat stanovené kvóty rekrutů, které obstarávaly všelijak na své náklady včetně nucených odvodů.

Porážka v sedmileté válce odhalila nutnost početnější mírové armády. Její budování však naráželo na limity neefektivního systému doplňování. Reformy státní správy za panování Marie Terezie a Josefa II. proto směřovaly k lepšímu využití branných kapacit monarchie. Klíčem k efektivnímu výběru „daně z krve“, jak se povinným odvodům začalo říkat, se stala inventura mužské populace formou pravidelných sčítání. V roce 1771 habsburské vojsko po pruském vzoru zřídilo stálé plukovní odvodní okresy a o deset let později zavedlo nový konskripční systém založený na armádou prováděném soupisu obyvatelstva. Byť vycházel z principu, že každý je povinen sloužit svému státu ve válce, četné výjimky a možnost vyplatit se či vyslat náhradníka měly za následek, že tato povinnost padla především na bedra nevzdělaných a nemajetných společenských vrstev.

Napoleonské války počátkem 19. století vyvolaly potřebu ještě širšího využití lidského potenciálu k vojenským účelům. Dvě organizační novinky – zřízení zálohy (1806–1827) a zeměbrany (1808–1852) – zaručily, že všichni muži schopní vojenské služby získali základní vojenský výcvik a mohli být až do svých 40, resp. 45 let povoláni k válečné službě. Zatímco dříve rozhodovali o výběru konkrétních odvedenců vrchnostenscí úředníci, resp. obecní předáci, od roku 1827 o povolání k vojsku rozhodoval prvek náhody v podobě losování.

Původně doživotní vojenská služba odvedenců byla v roce 1802 zkrácena u pěchoty na deset let, v letech 1811–1845 byla sjednocena pro všechny druhy zbraní na 14 let. Následně došlo k jejímu zkrácení na osm let činné služby a dva roky v záloze, což přetrvalo až do zavedení všeobecné branné povinnosti v roce 1868.

Náborový plakát lákající k dobrovolnému vstupu do řad nově formovaného pluku knížete Fridricha Augusta I. Anhaltsko-Zerbstského, asi z roku 1761. Verbování ve Svaté říši římské znamenalo pro rakouskou armádu vítaný přísun vojáků, protože šetřilo poddané ve vlastních zemích.

Voják a důstojník olomouckého c. k. řadového pěšího pluku č. 54, 40. léta 19. století

Rakouští pěšáci na snímku z roku 1864

Rakouští polní dělostřelci, polovina 60. let 19. století

Všichni muži k odvodu!

Porážka rakouského císařství ve válce s Pruskem v roce 1866 přivedla řadu změn v uspořádání státu i armády. V rámci rakousko-uherského vyrovnání si uherská politická reprezentace vymínila zřízení královské uherské zeměbrany. Považovala ji za zárodek svého národního vojska, čímž narušila organizační jednotu habsburské armády. Jako protiváha vznikla zeměbrana i pro rakouskou část říše.

Válečný debakl byl také pomyslnou poslední kapkou, jež vyústila v zásadní reformu vojenského zřízení. Ukázalo se, že rakouský branný systém, který záměrně šetřil a vyčleňoval skupiny vzdělaného a majetného obyvatelstva, neobstojí v konkurenci masových armád čerpajících solidárně z celé společnosti, v nichž je každý zapojen do branného úsilí státu.

Na sklonku roku 1868 byl přijat zásadní zákon, jenž zaváděl všeobecnou brannou povinnost. Všem státním občanům mužského pohlaví ji ukládal vykonat osobně. Na rozdíl od předchozí praxe už nebylo možné se vyplatit nebo za sebe vyslat náhradníka. Před odvodní komisí musel v roce svých 20. narozenin (později 21.) předstoupit každý muž bez ohledu na jmění, urozenost nebo společenské postavení. Nebyli odvedeni, čekal je ještě v následujících dvou letech přezkum.

Počet rekrutů, kteří měli každoročně nastoupit k vojsku, tzv. odvodní kontingent, byl stanoven zákonem a rozpočítán na jednotlivé odvodní okresy totožné s těmi politickými. Jelikož se branců u odvodu většinou sešlo více, než měl okres uloženo odvést v rámci předepsaného kontingentu, rozhodovalo o jejich osudech komisionální losování, jež určilo každému branci pořadí. Odvedenci od nejnižšího čísla rukovali ke společné armádě a po naplnění jejích kvót další plnili stavy příslušné zeměbrany (až od roku 1890). Zbylí nadbyteční muži včetně těch, kteří získali úlevu s ohledem na svoji profesi či složité rodinné poměry, byli zařazováni k náhradní záloze, kde neprocházeli zprvu žádným a později jen základním osmi-, resp. desetitýdenním výcvikem, po jehož skončení se vraceli domů. Bez ohledu na odvodní povinnost armáda zůstávala stále otevřená dobrovolníkům, se souhlasem otce či poručníka mohli vstupovat již od 17 let.

Před odvodní komisí tvořenou zástupci vojenské i civilní správy

Po odvodu bývalo zvykem nechat se na památku vyfotografovat. Odvedené mladíky tradičně zdobí papírové odvedenecké květiny, které sloužily jako atribut přijetí do vojska a v různých variacích provázely verbování i odvody od 18. do 20. století.

Podobně jako existovaly upomínkové předměty pro odvedené, kteří si u odvodní komise vyslechli verdikt: Tauglich! – Schopen!, nabízel trh produkty i pro ty neodvedené, jak dokazuje tato pohlednice.

Odvod na stránkách památníku z vojny. Ve vojenském folkloru se téma verbování a odvodu objevovalo často a stejně často se oba pojmy směšovaly. Díky tomu, že si mnozí čeští vojáci na vojně krátili dlouhou chvíli sepisováním památníků, můžeme nahlédnout do jejich každodennosti, jejich deseků i tužeb, jež jim přinášelo dlouholeté odloučení od rodiny a blízkých.

Oblíbeným upomínkovým artiklem byly fotografie z vojny zasláné rodině i blízkým. Na snímku skupinka pevnostních dělostřelců v haličském Přemyšlu v roce 1912.

Děravý císařský kabátec

Úpravy v branném zákonodárství podunajské monarchie, na nichž se do první světové války byly schopny shodnout sněmovny obou polovin říše, sice podpořily válečnou připravenost soustátí, avšak nedostatečně a za cenu dalšího organizačního tříštění a ústupků Uhrám. V roce 1886 byla přijetím zákona o domobraně oživena myšlenka zemské hotovosti, jak o této další součásti ozbrojené moci psal dobový tisk. Mohla být svolána jen v čase války, zahrnovala všechny neodvedené muže od 19 do 42 let a dělila se zvláště na rakouskou a uherskou. V roce 1889, resp. 1890 se změnil charakter obou zeměbran. Z milice se staly kádrovým vojskem s vlastním odvodním kontingentem a zálohou, čímž se prakticky vyrovnaly společné armádě.

Struktura rakousko-uherské ozbrojené moci nepatřila k nejpřehlednějším: Dětila se na společnou brannou moc tvořenou společným vojskem a válečným námořnictvem a na zeměbranu a domobranu zvláště pro Předlitavsko a zvláště pro Uhry. Služební povinnost trvala celkem 12 let, z nich prezenční služba u společného vojska obnášela tři roky, u zeměbrany dva a u námořnictva čtyři léta, zbytek dotýčný strávil v záloze s povinností účastnit se vojenských cvičení. Muži s odpovídajícím vzděláním a společenským postavením se mohli dobrovolně přihlásit k jednoročnímu výcviku a po složení zkoušky obdrželi záložní důstojnickou hodnost. Novelizací branného zákona v roce 1912 sice došlo u pěchoty ke zkrácení činné služby na dva roky, ale toto opatření se kvůli válce v praxi neprojevovalo.

V míru Rakousko-Uhersko nikdy nedokázalo využít plně svůj branný potenciál. Výše odvodního kontingentu schvalovaná parlamenty zůstávala za růstem počtu obyvatelstva a vojenský rozpočet patřil v Evropě k nejnižším. Před první světovou válkou monarchie odváděla průměrně ze sta branců jen 22, z nichž 16 získalo úplný výcvik během prezenční služby a šest pouze základní výcvik v náhradní záloze. Zcela nevyvíčených zůstalo 78 procent odvodem povinných mužů. Mnohé z nich tento nedostatek přípravy stál v nadcházejícím konfliktu život.

Velký symbolický význam mělo pro vojáky odpočítávání času zbývajících do odchodu domů. Prvním milníkem hodným oslavy se stala polovina odsloužené doby. Oblíbenou formou sdílení této události se staly parodie smutečních oznámení. Prodejci nabízeli pohlednice a vojáci své památníky zdobili grafikami s tematikou délky služby.

Příruční kniha pro infanteristy zprostředkovávala vojákům ve formě otázek a odpovědí nezbytné penzum znalostí vyžadovaných po prezenčně sloužícím mužstvu. Za pozornost stojí použitý jazyk – špatná čeština protkaná tehdejší armádním žargonem.

Stálá armáda, nebo milice?

Československo, vzniklé na troskách poražené habsburské říše, muselo v prvních týdnech a měsících hájit svoji existenci proti konkurentům ve svém sousedství. Obstálo díky improvizaci a vojsku, které tvořila pestrá směsice z války se vracejících bývalých rakousko-uherských vojáků, československých legionářů z Francie a Itálie i domácích dobrovolníků. Nový stát neměl na začátku na vybranou a v zájmu zachování pořádku přejal všechny právní normy po zaniklém mocnářství s vědomím, že je postupně nahradí vlastními. Armáda nebyla výjimkou, a tak jedním z nejnaléhavějších úkolů bylo sjednocení jejich různorodých součástí a nastolení takového vojenského zřízení, které zajistí nejlépe obranyschopnost země.

Společnost, jež zakusila útrapy a ztráty první světové války, jevila odpor k armádě jako instituci, s níž svoji válečnou tragédií spojovala. Politická reprezentace proto hledala alternativu ke stálému vojsku v milici švýcarského stříhu. V dané geopolitické i vnitrostátní situaci, v níž se Československo ocitlo, však tento branný systém nemohl nabídnout adekvátní ochranu, a tak byl v březnu 1920 přijat branný zákon, jenž ustanovil stálou armádu, založenou na kádrovém (rámcovém) principu, doplňovanou na základě všeobecné branné povinnosti.

Tvůrci vycházeli z předchozí osvědčené rakousko-uherské legislativy, zjednodušili ji zavedením jedné společné armády a v zájmu demokratické rovnosti při plnění této povinnosti zpočátku zcela odstranili úlevy a výhody platné v habsburském vojsku. Jednotlivé parametry branné povinnosti prošly během meziválečného dvacetiletí řadou úprav. Veřejnost si ústy svých politických reprezentantů úspěšně vynucovala zmírnění nepopulárních nároků vojenské správy, avšak vzrůstající pocit nebezpečí ze strany Německa v druhé polovině 30. let přiměl státotvornou většinu obyvatelstva akceptovat nové požadavky armády.

Z dobové satiry: V Československu bude zřízena milice a každý její příslušník má právo vzít si střílnou zbraň i s municí domů. Kritici miličního systému upozorňovali na bezpečnostní úskalí, jež plynula ze zapojení těch etnik, která se se vznikem Československa nesmířila.

Vojáci měli dost války, armádních pravidel i vojenské kázně. Demoralizace se projevovala také tím, že odmítali vzdávat úctu vyšším hodnostem – salutovat. Karikatura v sociálně demokratických Kopřivách, posměšně nazvaná Výchova k republikánství, považovala tento projev kázně v demokratických poměrech za nepatřičný.

Novopečení vojáci v nových stejnokrojích při pořadovém výcviku a při cvičení se zbraní, podzim 1920

Armádní rozkaz o unifikaci vydal prezident republiky T. G. Masaryk na Štědrý den roku 1919. Ve svém poselství apeloval na to, aby se všechny části vojska semknuly v jeden celek.

Vojáci republiky

Branná povinnost, již podléhali všichni způsobilí muži československé státní příslušnosti, sestávala z odvodní a služební povinnosti, rozdělené na prezenční službu („vojnu“) a službu v záloze obnášející účast na čtyřech pravidelných cvičeních v úhrnné délce 14 týdnů. Branná povinnost začínala rokem, v němž muž dosáhl 20 let věku (tehdy šel na jaře poprvé k odvodu), a končila závěrem roku, v němž dovršil 50 let.

Jablkem sváru se stala délka vojenské prezenční služby. Zatímco armáda požadovala službu dvouletou, politici pod tlakem veřejnosti setrvalě tlačili na její snížení. Branný zákon sice stanovil délku na 14 měsíců, ale pro přechodnou dobu (1920–1922) připustil její prodloužení o 10 měsíců, tj. na dvě léta. Pro odvedené v letech 1923–1925 už platily jen čtyři měsíce navíc čili 18 měsíců. Na této hodnotě se délka služby držela i v období 1926–1933. Hrozba zkrácení na 14 měsíců v roce 1933 se výrazněji neprojevila a kvůli zhoršující se mezinárodní situaci naopak došlo k prodloužení na dva roky (1934–1938). V době ohrožení republiky se dokonce uvažovalo o zavedení tříleté vojenské prezenční služby.

Princip stejné branné povinnosti pro všechny prolomily v letech 1922 a 1924 zákony umožňující zkrácení služby při specifické rodinné, hospodářské či sociální situaci. V roce 1927 je nahradil institut náhradní zálohy známý z časů Rakouska-Uherska, který redukoval vojenský výcvik na 12 týdnů, později pět měsíců.

Československo se zprvu potýkalo s nízkou výtěžností vojenských odvodů. V první polovině 20. let získalo pouze každého třetího čtvrtého brance, na něž se vztahovala odvodní povinnost. Výkon prezenční služby tak zasáhl jen menšinu tehdejší mužské populace, a proto se nemohla stát její dominantní životní zkušeností. Situace se však měnila. Ve druhé polovině 30. let se poměr téměř otočil a vojenská správa odčerpávala 66–75 % odvodních ročníků.

Památníky z vojny se v meziválečné československé armádě staly oblíbeným a rozšířeným upomínkovým žánrem. Délku prezenční služby v nich vojáci často ztvárňovali v podobě „pyramid“ či stupnic se zaškrtačacími políčky, která jim sloužila k odpočítávání zbývajícího času.

Ležerní atmosféra snímku napovídá, že na světnici obědvají „mazáci“ – muži sloužící na vojně druhým rokem.

Táborští dělostřelci na vycházce v místní výletní restauraci (1935)

Ve dvacátých letech se na vojenských cvičeních ve zbrani seznamovali s vojenskou každodenností československé armády i záložníci, kteří zažili službu v první světové válce. O své postřehy a zkušenosti se podělil četař v záloze Karel Poláček.

Vojna jako pokračovací škola života

Nová armáda samostatného státu se snažila odlišit od své válkou zkompromitované předchůdkyně, armády zaniklé habsburské monarchie, prodchnuté – jak se rádo zdůrazňovalo – prušáckým militarismem a bezduchým drilem. Na rozdíl od ní měla mít smysl, měla být jiná v duchu idealistického programu, který jí dal do vínku T. G. Masaryk: Vojna se měla stát pokračovací školou života, v níž je voják pod vedením důstojníka-učitele vychováván na dobrého obránce i uvědomělého občana státu.

Na počátku 20. let byl zhruba každý padesátý prezenčně sloužící voják negramotný. Pro ně armáda nově pořádala speciální kurzy, kterými během meziválečného dvacetiletí úspěšně prošlo přes 60 tisíc mladých mužů.

Pro mnohé však plnění nejčestnější občanské povinnosti znamenalo citelnou překážku v nastoupené kariéře. Vrstevníci, jimž se vojna vyhnula, ve svých profesích předbíhali své méně šťastné kolegy. Stát se tuto nespravedlnost pokoušel kompenzovat různými opatřeními. Od roku 1934 měli záložníci zaručenu přednost při přijímání do státních služeb. Došlo také k zavedení zvláštní solidární daně, tzv. branného příspěvku, pro muže i ženy nekonající vojenskou službu.

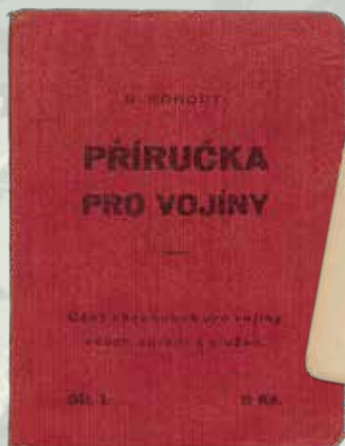
Národnostní problém, s nímž se potýkalo Rakousko-Uhersko, zdědilo i Československo. Také zde existovaly skupiny obyvatelstva, které nový stát nepovažovaly za svůj. Ke změně jejich postoje měla přispět i vojenská služba. Na rozdíl od teritoriálního principu doplňování habsburského vojska, podle něž muži z jednoho okresu rukovali ve většině ke stejným útvarům, Československo přerозdělovalo nováčky tak, aby se ze svého domácího prostředí dostali do různých oblastí republiky, a tak poznali tamní život a rozšířili si své obzory. Představa, že vojna jako pomyslný tavicí tyglík vzájemným soužitím slije všechna etnika v jednu státu nakloněnou masu, se však ukázala ve složitých poměrech Československa 30. let příliš idealistickou.

Truhlářský kurz v Českých Budějovicích. Zájmové kroužky pořádané u pluků a navštěvované vojáky-dobrovolníky v mimoslužební době sloužily nejen k ukrácení dlouhé chvíle, ale také kladly důraz na zvyšování pracovní kvalifikace před návratem do civilního života.

Oslava „třístovky“ německými vojiny dělostřeleckého pluku 305 v Táboře v roce 1935. Odpočítávání dní do konce prezenční služby mělo své rituální milníky už v éře Rakouska-Uherska a tyto tradice pokračovaly dál bez ohledu na vznik Československa.

Oblíbená příručka pro vojiny sepsaná štábním kapitánem Bohuslavem Kohoutem se dočkala vydání v němčině a autor připravoval i maďarskou mutaci. Nováčky seznamovala přístupnou formou se všemi specifiky vojenské služby v míru i ve válce. Zdůrazňovala věrnost republice a vlasti, nikoliv československému národu. Družnost ve vojsku měla překlenout jazykové bariéry vzájemným učením: „Najdi si druha Němce anebo Maďara a uč se od nich! A uč je také!“

Prezenční služba v letech 1945–1949

Právní základ budování poválečné československé branné moci tvořil vedle ústavy branný zákon č. 193/1920 Sb. z. a n. Stanovil složení, organizaci a úkoly branné moci, jimiž bylo hájit územní celistvost státu a zajišťovat pořádek a vnitřní bezpečnost. Určoval způsoby výstavby a doplňování branné moci a definoval brannou povinnost pro občany státu v míru a za branné pohotovosti státu. Branná povinnost byla jednou z nejrozsáhlejších občanských povinností, neboť se vztahovala na všechno mužské obyvatelstvo ve věku 20–50 let. Doplňování čs. branné moci probíhalo odvodem nebo dobrovolným vstupem. Podle branného zákona se museli všichni muži (branci) ve věku 20–22 let s čs. státní příslušností nebo s trvalým bydlištěm na území republiky podrobit odvodní povinnosti a dostavit se k odvodu. Odvodní komise rozdělila brance do zdravotních klasifikací, které určily druh jejich služby. Studujícím a učňům bylo možné povolit odklad do 24 let věku, nejdéle do 28 let. Odvody branců zajišťovala doplňovací okresní velitelství. Odvedení branci vykonávali prezenční službu v délce 24 měsíců. Náhradní služba trvala pět měsíců. Po vykonání prezenční služby byli vojáci přeloženi do zálohy, kterou tvořilo celkem 28 odvodních ročníků. Jejich evidenci vedly přímo vojenské útvary podle kmenového systému.

Již 27. května 1945 bylo v Čechách povoláno k výjimečně činné službě pět odvodních ročníků mužstva 1933–1937 a osm odvodních ročníků záložních důstojníků 1928–1935 (na Slovensku odvodní ročníky 1939–1942 a 1935–1942). K 1. říjnu téhož roku nastoupily v českých zemích ročníky branců, kteří během nacistické okupace neprošli vojenským výcvikem. Odvodní ročník 1923 nastoupil dvouletou a ročníky 1921 a 1922 absolvovaly roční prezenční službu. Vzhledem k tomu, že v letech 1945–1947 nastupovali prezenční službu muži v pokročilejším věku, kteří byli ženatí a otcové rodin, posilovaly příslušné státní orgány jejich sociální postavení. Zvyšovalo se jim denní služné a náležitosti nebo se veřejným zaměstnancům započítala jejich služba do platového postupu. Tím mohl být rodinným příslušníkům po dobu výkonu prezenční služby zvýšen státní vyživovací příspěvek.

Branci byli rozděleni do tří odvodních tříd: I. třída - 20letí, II. třída - 21letí, III. třída - 22letí.

Hlavní nástupní termín byl 1. října.

Dodatečné odvody většinou probíhaly 1. dubna a června nebo května a července.

Podle dosavadního znění branného zákona se prováděl odvodní soupis a odvod. Soupis pořizovaly národní výbory (září až říjen) a odvody odvodní komise doplňovacích velitelství.

I. odvodní třída nebyla v letech 1945-1949 povolána. Naopak III. třída byla většinou vyčerpána na 70 % a II. třída na 30 %.

V dodatečných odvodech byli povoláváni náhradní záložníci, rolníci a ti, kteří přicházeli v úvahu pro školu na důstojníky v záloze (ŠDZ).

Změny po komunistickém převratu

Po komunistickém převratu v únoru 1948 začala být budována československá branná moc podle vzoru Sovětské armády. Dosud formálně apolitická armáda se dostala pod přímý vliv KSČ. Přebírány byly sovětské předpisy a na nové poměry byla modifikována stávající branná legislativa. Dne 23. března 1949 přijalo Národní shromáždění nový branný zákon č. 92/1949 Sb., který podtrhl lidový a třídní charakter obrany vlasti a posláni čs. branné moci a zdůraznil význam spojeneckých svazků se Sovětským svazem a ostatními lidově demokratickými státy.

Branné povinnosti podléhali všichni občané Československa ve věku 17–60 let. Odvodní povinnost vznikala pro muže 1. lednem roku, v němž dosáhli 19 let (později 18 let). Odvedenci nastoupili k výkonu vojenské činné služby, která se dělila na základní v délce 24 měsíců, náhradní (5 měsíců), další a mimořádnou službu. Po vykonání základní služby byli vojáci převedeni do zálohy. V době výkonu činné služby se vojáci nemohli oženit bez souhlasu vojenské správy. Osoba podléhající branné povinnosti byla omezena při cestách a přestěhování do ciziny. Nový branný zákon stanovil tvrdé tresty pro ty, kteří se vyhýbali branné povinnosti či neuposlechli povolávacího rozkazu.

Změny nastaly také v evidenci vojenských osob. Nový řád vnitřní služby z roku 1950 přenesl působnost náhradního tělesa na náčelníka štábu vojenského útvaru. K 15. březnu 1951 byla zrušena kmenová agenda. Evidence vojáků v činné službě se dělila na jmenovitou a číselnou. Základem jmenovité evidence pro vojáky základní (náhradní, další služby) byly evidenční list, vojenská knížka a osobní známka. Pro žáky a absolventy ŠDZ a vojenských kateder vysokých škol (VKVŠ) byly navíc vedeny dotazník a osobní karta (modrá a žlutá). Číselnou evidenci tvořilo několik výkazů počtů osob a materiálu, jež poskytovaly přehled o plánovaných mírových počtech a skutečných počtech.

V roce 1954 bylo zavedeno používání nových názvů podle sovětského vzoru: povolavec (dříve bravec), zápis (odvodní soupis), povolání (odvod), povolávací komise (odvodní komise).

Nástupní termín k Pohraniční stráží byl mimo hlavní nástupní termín a konal se většinou v letních měsících.

Při nástupu vojenské základní služby odevzdal voják své civilní ošacení do připraveného pytle s jeho adresou, a „nafasoval“ předepsanou výstroj v podobě dvou kompletů. Na světlici šel ve služební teplákové soupravě.

Po složení přísahy obdržel voják svoji zbraň. Ti, kteří odmítli sloužit se zbraní v ruce, byli v první polovině 50. let přeloženi k vojenským pracovním jednotkám.

Perzekuce vojáků základní služby

Bezprostředně po únoru 1948 začala být třídě politická kritéria uplatňována také vůči vojákům základní služby. Koncepce výstavby silné armády neumožňovala nepovolat do vojenské služby početnou skupinu branců, na druhé straně nebylo možné pustit ze zřetele tzv. státobezpečnostní hlediska. Obranné zpravodajství připravilo směrnice pro vyhledávání politicky, státně a národně nespolehlivých osob, podle nichž začali být všichni odvedení branci ještě před nástupem k výkonu vojenské základní služby prověřováni příslušnými orgány.

K 1. říjnu vznikly čtyři silniční prapory, ve kterých začali sloužit politicky nespolehliví vojáci základní služby. Procházeli zkráceným výcvikem, sloužili beze zbraně a jejich bojovým úkolem byla pracovní činnost, především těžké zemní práce. Žili ve velmi těžkých podmínkách, ubytování, stravování a hygiena nesplňovaly ani základní požadavky. V říjnu 1949 dosáhl počet vojáků silničních praporů necelých dvou tisíc.

V roce 1950 byl předložen nový odvodní systém, podle kterého každý mladý muž byl prověřen ještě před odvodem a odvodní komise byla rozdělena na zdravotní a politickou. Ke stávajícím zdravotním klasifikacím přibyla klasifikace „politicky nespolehlivý“. Nový odvodní systém umožnil ze zhruba 150 000 branců vytipovat téměř 10 000 politicky nespolehlivých. Každý, kdo takovou klasifikaci dostal, byl bez ohledu na zdravotní stav odeslán k zvláštním jednotkám – pomocným technickým praporům (PTP), které byly vytvořeny v září 1950 reorganizací stávajících čtyř silničních praporů. V říjnu pak vznikly čtyři těžké prapory, které nahradily stávající vojenské báňské oddíly. Na podzim 1951 byl systém doplněn o institut výjimečných vojenských cvičení, na která byli povoláváni nejen záložníci, ale i muži od 17 do 60 let bez branné povinnosti. Početního vrcholu dosáhly pracovní jednotky v roce 1952, kdy ve 20 PTP a šesti technických praporech sloužilo přes 30 000 mužů, z toho 15 000 politicky nespolehlivých.

Po smrti J. V. Stalina a K. Gottwalda došlo k jistému uvolnění a začal proces snižování počtu vojenských pracovních jednotek. K 30. dubnu 1954 byly zrušeny poslední čtyři PTP a klasifikace politicky nespolehlivý a v květnu se začali vracet domů ti, kteří odsloužili v PTP nejméně 24 měsíců.

Kromě těžby uhlí byli pětépáci využíváni ve vojenském stavebnictví, např. i při výstavbě rekreačních objektů armády.

Fotbalové mužstvo lehkého 54. pomocného technického praporu v Lešti

Orchestr III. pomocného technického praporu na Ostravsku

Vojáci technických a pomocných technických praporů odcházeli k výkonu činné služby kromě hlavního nástupního termínu po celý rok podle potřeby.

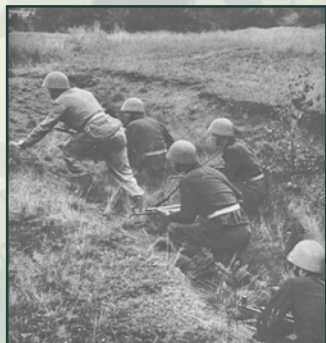

Příslušníci pomocných technických praporů na Ostravsku

Výcvik a bojová příprava vojsk

Výcvik vojsk v prvních poválečných letech byl ovlivněn třemi hlavními směry vojensko-teoretického myšlení. První požadoval plně převzetí sovětské vojenské doktríny, druhý preferoval zkušenosti západních spojenců a třetí se vyslovoval pro kontinuitu s předválečnými názory doplněnými o nové poznatky. Tento směr byl nejpočetnější. Neujasněnost koncepce výstavby a výcviku poválečné armády a diametrálně odlišné pohledy a názory negativně působily na výcvik vojsk. Již při prvním dvojstupňovém velitelsko-štábním cvičení v terénu v létě 1946, při kterém se procvičovala obrana na místě i pohyblivá a útok na slabě opevněného nepřítele, se ukázaly první rozpory. Velitelský sbor neměl jednotný pohled na přípravu a vedení operací a neuměl uplatnit zkušenosti z poslední války, protože je neznal. Neujasněnost zásad vedení moderní bojové činnosti potvrdilo i první poválečné závěrečné cvičení v roce 1947.

Po roce 1948 přejala československá branná moc plně sovětskou vojenskou doktrínu. V květnu a červnu 1948 se konala ve všech vojenských výcvikových táborech velitelská a závěrečná cvičení s vojsky poprvé podle sovětského vzoru. Sovětské vojenství kladlo velký důraz na útok a obrana měla pouze dočasný význam. Československá armáda podle nových sovětských řádů začala cvičit od výcvikového roku 1950/1951. Vyvrcholením bojové přípravy se stalo několikaměsíční soustředění vyšších jednotek ve vojenských výcvikových prostorech zakončené střelbou a taktickým cvičením. V roce 1952 proběhlo cvičení 952, které potvrdilo, že velitelský sbor a vojáci základní služby si osvojili zásady sovětského vojenského umění. O dva roky později se uskutečnilo cvičení 954, na kterém poprvé Československá lidová armáda procvičovala vedení bojových operací v podmínkách možného použití jaderných zbraní. Od poloviny padesátých let se zvýšily nároky na vševojsková taktická cvičení, která se prováděla za intenzivní činnosti nepřátelského letectva a použití jaderných zbraní. Důraz byl položen na udržování vojsk ve vysoké bojové pohotovosti. Vyvrcholením operačně-taktické přípravy byla velitelsko-štábní cvičení na mapách nebo v terénu s pojítky a cvičení s vojsky. Pro dosažení efektivity byly oba druhy někdy kombinovány. Po vytvoření Varšavské smlouvy se vojáci ČSLA začali zúčastňovat dvoustranných spojeneckých cvičení a od začátku šedesátých let začala být organizována mnohostranná společná cvičení se štáby a vojsky členských armád Varšavské smlouvy.

Před přijetím sovětské vojenské doktríny končil výcvikový rok závěrečným vojenským cvičením.

V základním výcviku byla velmi důležitá i pořadová příprava, díky které se voják naučil pochodovat a chodit ve tvaru.

Stejně důležitá byla také střelecká příprava, jež probíhala pod dohledem příslušných velitelů družstev (tzv. věděček) nebo velitelů čet.

Od začátku 60. let se vojáci ČSLA začali zúčastňovat vícestranných spojeneckých cvičení Varšavské smlouvy.

Vojáci prezenční služby měli v prvních poválečných letech rozličnou výstroj a výzbroj: předválečnou, trofejní a od jednotek vojenského zahraničního odboje.

Pokusy o demokratizaci základní služby v roce 1968

Demokratizační proces v roce 1968 zasáhl také armádu. Stejně jako ve společnosti se armáda a její příslušníci rozdělili na progresivisty a konzervativce. Stranickopolitický aparát začal ztrácet kontrolu nad vnitřním životem armády. Objevila se řada návrhů na odstranění funkce zástupce velitele pro věci politické. Měly ji nahradit volené stranické orgány, kterým by byla určována jejich práva a povinnosti. Od dubna 1968 začaly vznikat profesní výbory vojáků z povolání a zahájily svoji činnost přípravné výbory pro řízení stranické práce v armádě. Došlo i k pokusům založit odbočky jiných politických stran a hnutí. V Československém svazu mládeže vzniklo 18 samostatných organizací, což fakticky znamenalo jeho rozpad. V ČSLA jej měl nahradit Svaz vojenské mládeže. Jeho vybudování v armádě bylo z velké části probráno na Celoarmádním fóru vojenské mládeže ve Znojmě v květnu 1968. Fórum doporučilo, aby si mladí vojáci ve všech organizačních složkách ČSLA vytvořili mládežnické organizace podle vlastních představ. Vyvrcholením měla být shromáždění jednotlivých sociálních skupin vojenské mládeže. Organizační struktura neměla podléhat stranickopolitickým orgánům. Zastřešujícím orgánem byla Ústřední rada vojenské mládeže. Té bylo uloženo také zpracovat nejpálčivější problémy mladých vojáků. Na fóru zazněly požadavky na zpracování kodexu práv vojáka základní služby, zkrácení vojenské základní služby nebo zvýšení služného vojákům základní služby. Ti se také dožadovali slev na jízdné ve vlacích a autobusech a chtěli povolit nošení občanského oděvu na vycházku nebo zavedení krátkodobého volna k opuštění posádky. Od 1. července téhož roku začala platit padesátiprocentní sleva na vlaky a autobusy pro vojáky základní služby a žáky a posluchače při udělení volna k opuštění posádky a výjimečně při zvláštní dovolené. Vysloveny byly i nerealistické myšlenky na přehodnocení systému bojové pohotovosti v armádě nebo na snížení počtu divizí a naplněnosti vojenských útvarů tak, aby odpovídaly materiálním a lidským zdrojům. Tyto otázky však neovlivňovaly československé velení, ale byly vždy projednávány v Moskvě. Veškerý tento proces zmařila okupace Československa 21. srpna 1968.

Sovětský tank PT-76 před branou kasáren v Holešově dne 21. srpna 1968

Jednou z forem odporu bylo zablokování vjezdu do areálu kasáren.

Další formou bylo blokování silniční sítě a marné rozmluvy a vysvětlování s okupanty.

Některé vojenské útvary poskytly své radiokomunikační prostředky pro udržení nezávislého civilního rozhlasového vysílání.

Vojáci základní služby a jejich velitelé bezmocně hledí na polské tanky blokující pardubické vojenské letiště.

Na začátku normalizace

Obsazení vlasti v srpnu 1968 bez možnosti se bránit představovalo pro vojáky zásadní mezník. Přestali vidět ve své službě smysl. Pro vojenské propagandisty to byla ale nadále „komplexní příprava mladého člověka k obraně socialistické vlasti, která formuje socialistické vojenskopolitické vědomí a přispívá k utváření morálních, politických a volních vlastností, potřebných nejen pro výkon vojenské služby, ale i pro celý další život“.

Po roce 1968 se příslušníci politického aparátu i velitelského sboru nutně museli střetávat s výrazným poklesem disciplíny mužstva a relativně silným odporem k obnově rigidního politického systému. Vyskytovaly se i útoky na symboly komunistického hnutí a Sovětského svazu.

Vojáci základní služby v dalších letech mívali pocit, že se k reálné vojenské činnosti nedostanou a že povinná služba je ztrátou času. Často zajišťovali chod útvarů, údržbu, úklid, podřadné práce, služby a stráž. Asi třetina techniky nefungovala, a proto se skrytě vypůjčovaly díly. Popluchy probíhaly formálně a zpravidla o nich vojáci věděli předem. Někde mohl být stav lepší, ale byla to spíš výjimka.

Politický a morální vývoj v armádě po srpnu 1968 kopíroval vývoj zbytku společnosti. Od širokého odporu šel přes drobení postojů a sílící vliv nového politického vedení až po rezignaci. I armáda se takto podrobila. Tento proces svědčí mimo jiné i o sounáležitosti s občany a celou zemí, o vlastenectví i o pozitivním vztahu k hodnotám demokratizačního procesu pražského jara.

Vojáci základní služby byli nuceni se zapojit i do historicky prvního zákroku proti občanům v srpnu 1969. Naštěstí nikdo z nich pak na rukou krev neměl.

Nástrojem indoktrinace mělo být známé PŠM – politické školení mužstva.

Navenek se zdála být armáda pevnou oporou režimu.

Vojáci toužili přežít vojnu bez problémů.

V Socialistickém svazu mládeže byly sice organizovány asi tři čtvrtiny vojáků základní služby, ale na úrovni politického stavu to patrně nebylo.

Každodennost vojenské služby

Dva roky života ve stísněných prostorách kasáren

Životní podmínky a volný čas

Denní život vojáků základní služby se podřizoval přesně stanovenému rozvrhu. Řídil jej dozorčí s pomocníkem. Řád vnitřní služby určoval základní části denního řádu: budíček, ranní cvičení, úklid místností a prostoru roty, úpravu lůžek, mytí, ranní prohlídku (kontrola osobního stavu, vnějšího vzhledu a hygieny). Následovalo šest výcvikových hodin, vydávání stravy, ošetřování výzbroje, doba samostatné přípravy, politickovýchovné práce, sportovní činnosti a osobního volna. Nakonec večerní prověrka a osm hodin spánku. Ve dnech bez výcviku, tedy ve dnech pracovního klidu, byla na programu masová politická práce, kulturně výchovná činnost, sportovní soutěže a hry. Dále také probíhaly organizované návštěvy kulturních akcí, exkurze, kulturně umělecká činnost – kroužky, sport (fotbal, stolní tenis), televize na politickovýchovné světelnici. Každý týden se v sobotu konal parkový a hospodářský den (údržba techniky, úklid prostor, koupání vojáků).

Průběh služby se měl přiblížit bojovým podmínkám, takže pobyt ve stroze zařízených kasárnách rozhodně nebyl pohodlný. Vojenskou službu charakterizoval nedostatek. Vojáci měli málo peněz, svobody, volného času, cest domů i zábavy. Výše služného trvale daleko zůstávala za reálnými potřebami vojáků. Přilepšení z domova bylo zpravidla nutností.

Volný čas se v armádě měl vyplňovat pokud možno organizovaně a v souladu se zájmy velení. Existoval propracovaný systém zájmových soutěží: Armádní soutěže umělecké tvořivosti (ASUT), Zlatý palcát, Festival vojenské politické písně v Ostravě a další. Zájmová umělecká činnost a nejrůznější kroužky však i umožňovaly vojákům uniknout ze systému dohledu. Nejmasovější sportovní akcí byla účast cvičenců na spartakiádách. Vojáci si také krátili čas neformálními oslavami mezníků blížící se vojny, výrobou metrů k odpočítávání dnů „do civilu“ a dalších symbolických předmětů.

Politické školení mužstva. Skutečně tak vojáci získali ucelené politické vzdělání?

Zájmová umělecká činnost nemusela být nudná. Ve strohém prostředí bylo ale těžké zapomenout na svět kolem sebe.

Nácvik na spartakiádu v roce 1985

Stravování vojáků druhého ročníku bývalo neformální.

Oslava dosažení tří set dní do civilu u odloučené jednotky Železničního vojska

ASUT v Ostravě-Porubě v roce 1978

Šikana a mimořádné události

Systém dvou nástupních termínů a dvouletá služba vytvářely systém čtyř skupin vojáků. Hierarchie nováčků a zkušených vojáků, zjednodušeně mazáctví, měla určité přirozené opodstatnění. V prostředí nedostatku ale vyústila ve vykořisťování a ponižování služebně mladších. Extrémem pak byly případy psychického a fyzického násilí.

Šikana se rozvinula v posledním dvacetiletí existence ČSLA. Ze složitého systému privilegií vznikl spontánně osobitý řád s vlastní sociální strukturou, hierarchií, symboly, rituály. Systém existoval, přestože byl oficiálně potlačován. Za existenci šikany a slabou soudržnost vojenských kolektivů mohly podle ideologů „vlivy maloburžoazních přežitků a maloburžoazní morálky“. Morálku a kázeň negativně ovlivňovaly i „převažující pravicově oportunistické iluze v naší společnosti a netřídní pohled na kapitalistický svět, jeho politiku a úsilí“.

Výcvik dvou set tisíc vojáků nemohl probíhat bez mimořádných událostí. Těmi byla sice mnohá vážná narušení bojeschopnosti, ale především každoroční stovky ztrát životů a škody na zdraví. Průvodním jevem mnoha tragických případů byla i ve společnosti rozšířená konzumace alkoholu a tolerance k tomuto jevu. Další příčinou problémů byla nevhodnost významné části povolanců pro základní vojenskou službu. Část z nich měla problémy charakterové a mravní. Na vojnu se dostávali soudně trestaní i kriminální recidivisté. Ti významně negativně ovlivňovali stav kázně a podíleli se i na šikaně. Také tito rizikovní jedinci měli přístup ke zbraním nebo k těžké vojenské technice. Problémem pak bylo soužití v uzavřených vojenských kolektivech. Mnozí povolanci by náročnějším výběrovým řízením pro vojenské povolání bezesporu neprošli.

Veškeré nepopulární práce vykonávali vojáci prvního ročníku.

Vojáci druhého ročníku si v zájmu údajného výcviku přisvojovali práva, která jim nepatřila.

Hranice mezi oprávněnou náročností a šikanou byla někdy nezřetelná.

Značná část mimořádných událostí se stala během výcviku.

Alkohol byl průvodním jevem neformálních oslav, ale i rizikem pro vznik mimořádných událostí.

Vojenská práce

Manuální práce se stala běžnou součástí života vojáků. Armáda představovala pro národní hospodářství značnou finanční zátěž a odčerpávala i statisíce mladých mužských pracovních sil. Spolu s klesajícími výkony státní ekonomiky to vedlo k různým formám využívání vojenské pracovní síly. Ta měla jednu velkou výhodu – podléhala rozkazům.

Armáda již sama o sobě byla každodenním pracovním nasazením na útvarech. To samozřejmě omezovalo čas na samotný výcvik. Některé druhy vojsk pak byly na využívání pracovní síly přímo založeny. Železniční vojsko se na rekonstrukce tratí připravovalo prakticky výhradně prací pro civilní sektor. Podobně tomu bylo u silničního vojska. Vysloveně na hraně legality ale bylo nasazení vojáků při výstavbě vojenských objektů podnikem Vojenské stavby. Vojáci byli vysíláni, aby pomáhali realizovat důležité státní projekty náročné na pracovní síly ve stavebnictví, resortu paliv a energetiky a zejména v zemědělství. Liteře branného zákona přitom odpovídala jen pomoc armády při odstraňování následků živelních pohrom a kalamit.

Nedostatek pracovních sil v národním hospodářství měly částečně řešit i úlevy ve výkonu vojenské služby formou náhradní vojenské služby a příslušného pracovního úvazku. Běžnou praxí se pak staly vojenské pracovní výpomoci. Každoročně nastupovali vojáci na sezonní zemědělské práce. Například ve výcvikovém roce 1979/1980 odpracovalo 18 609 vojáků 789 076 pracovních dnů na výpomocích, a to především v zemědělství. Některé roky výpomoci dosahovaly až milionu pracovních dnů.

Další formou vojenské výpomoci byla tzv. dobrovolná výpomoc – pracovní brigády v osobním volnu. Práce mimo útvar přinášela jeden benefit, a to možnost uniknout kasárenskému životu. Trvalé nasazení i dočasné odvelování tisíců vojáků na pracovní výpomoci znamenalo značné narušení procesu výcviku i snížení bojeschopnosti.

Místo vycvičeného vojáka odešel po dvou letech služby do civilu topič.

Vojáci oprávněně zasahovali při katastrofách.

Činnost Železničního vojska bylo možno vysvětlit jeho plánovaným nasazením za války.

Železniční vojsko vytvářelo při rekonstrukcích tratí za těžkých podmínek nemalé hodnoty.

Bez pomoci vojáků při každoročních pracovních výpomocích by se zemědělci asi neobešli.

Vojáci v listopadu 1989

Vojáci z povolání sledovali dění na konci roku 1989 s velkými obavami z budoucnosti. Mužstvo, částečně praporčící i mladí důstojníci měli daleko větší porozumění pro snahu o hlubokou společenskou změnu. Vojáci základní služby – vysokoškoláci hráli pak na útvarech podobnou burčující roli jako jejich stávkující spolužáci ve městech.

Vojáci začali přes riziko postihu vyjadřovat peticemi a dopisy podporu společenským změnám. První taková prohlášení jsou doložena hned v týdnu po 17. listopadu. Skupina vojáků ze Staré Boleslavi v prohlášení datovaném dokonce již ve středu 22. listopadu 1989 žádala dialog vlády se zástupci veřejnosti, demisi všech odpovědných vládních činitelů, objektivní informace, politickou pluralitu, změnu postoje k ekologii a dodržování mezinárodních dohod.

Dokumenty svědčí o tom, že vojáci základní služby podle svých možností přece jen různými cestami získávali a rozšiřovali mezi sebou informace o dění v zemi. V dokumentech vyjadřovali nejrůznějšími způsoby podporu změnám. Šlo o projevy zcela spontánní bez jakékoliv koordinace. Postoje mužstva se tedy zásadně odlišovaly od postojů armádního velení. Začala vznikat lokální vojenská fóra, která formulovala svoje konkrétní, zprvu politické požadavky. Postupně se ale připojovaly i žádosti o humanizaci vojenské služby.

Po faktickém potvrzení dosavadního armádního velení Občanským fórem revoluční nadšení začalo opadat. Vojáky základní služby vybudil na začátku roku 1990 záměr vyloučit je z mimořádného zkrácení služby a také legislativní změny, spočívající i v trvalém zkrácení základní služby a v zavedení civilní vojenské služby. Situace se pak začala uklidňovat. Mnoho kritizovaných jevů v základní službě bohužel ani v novém svobodném ovzduší nezmizelo.

Již krátce po 17. listopadu se objevily první petice vojáků základní služby.

Vojáci dokázali formulovat i vlastní požadavky, které svědčily o problémech v navěk době organizované armádě.

Forma, kterou se vojáci obraceli na veřejnost, svědčila o spontánním charakteru hnutí na útvarech.

Na armádu se obracela i veřejnost s výzvami, aby se nedala zneužít proti vlastnímu lidu.

Vysokoškoláci na vojně

Zvláštní skupinu mezi vojáky základní vojenské služby tvořili absolventi vysokých škol. Studium bylo bráno jako příprava na budoucí povolání, a proto dostávali několikaletý odklad. V meziválečném období vykonávali prezenční službu v plném rozsahu jako ostatní povolanci (od roku 1934 v délce dvou roků), ale část absolvovali ve školách na důstojníky v záloze.

Tato praxe trvala až do 50. let. Na počátku tohoto desetiletí byla na vysokých školách (s výjimkou bohosloveckých fakult) zavedena podle sovětského vzoru vojenská příprava a zřízeny vojenské katedry (VKVŠ). V prvním desetiletí své existence prošla vojenská příprava a vojenská základní služba vysokoškoláků mnoha zcela zásadními proměnami.

Uvedme jen nejdůležitější. První absolventi vojenské přípravy byli automaticky jmenováni důstojníky v záloze, aniž by vykonali základní vojenskou službu, a poté byli povoláváni jen na pravidelná cvičení. V polovině 50. let došlo ke zrušení vojenských kateder na humanitních a části přírodovědných fakult, a některé ročníky studentů tak strávily na vojně dva roky, zatímco studenti technických fakult chodili na vojnu jen na šest měsíců. K definitivnímu sjednocení podmínek došlo na počátku 60. let. Vojenská příprava byla ze čtyř let zkrácena na dva roky a výkon vojenské základní služby na jeden rok. Tato úprava vydržela beze změn až do roku 1990, kdy na podzim byly vojenské katedry zrušeny.

Studenti byli připravováni pro jednotlivé druhy vojsk a týlu podle potřeb každoročního doplňování armády, vytváření potřebné struktury záložního důstojnického sboru a s přihlédnutím ke specializacím, které se na dané vysoké škole vyučovaly. Ne vždy se podařilo tyto požadavky skloubit.

Studenti humanitních oborů na univerzitách byli připravováni pro pěchotu, a to jak v padesátých letech...

... tak i v letech osmdesátých, kdy již probíhala výuka na bojová vozidla pěchoty BVP-1.

Chemické vojsko samozřejmě využívalo znalosti především absolventů Vysoké školy chemicko-technologické v Praze.

Problematické bylo i zařazování absolventů akademii múzických umění, neboť i drobná poranění rukou během vojenské přípravy mohla ovlivnit jejich kariéru. Od poloviny 60. let tak byli školeni jako pomocníci zdravotníků, kde riziko zranění bylo minimální.

Základní vojenská služba v 90. letech

Ukončení studené války mělo vliv na dosavadní způsob výcviku a doplňování vojsk. Již v roce 1989 bylo, po mnoha desetiletích, rozhodnuto o zkrácení základní vojenské služby. Listopadové události tuto změnu ještě urychlily. Po přijetí nového branného zákona v březnu 1990 trvala základní vojenská služba osmnáct měsíců, po rozdělení státu byla zkrácena na dvanáct měsíců.

Mladí muži, kterým náboženské vyznání nebo morální přesvědčení bránilo ve výkonu vojenské činné služby, mohli podle zákona (také z března 1990) zvolit civilní službu ve zdravotnictví, v sociálních ústavech, při ochraně životního prostředí, likvidaci následků živelních pohrom a v jiných obecně prospěšných činnostech. Civilní služba byla o polovinu delší než základní vojenská služba. Příliš volně formulovaný zákon však umožnil její zneužívání. I po nástupu k jednotkám se vojáci mohli rozhodnout pro „civilku“, což narušovalo doplňování vojsk a snižovalo úroveň vojenského výcviku.

V roce 1995 byla zahájena výstavba dvouúrovňových sil, a to sil určených k obraně teritoria a předurčených k působení v zahraničních operacích. Prioritu v modernizaci, výcviku a zabezpečení získaly síly rychlé reakce, kam přednostně směřovaly finanční prostředky. To vedlo u ostatních jednotek k poklesu intenzity výcviku, vzestupu nejrůznějších forem šikany a výraznému nárůstu kázeňských přestupků (zejména svémocného vzdálení od jednotky).

Pokles počtu vojáků v základní službě způsobil, že povolání do služby bylo značně selektivní a týkalo se jen části odvedenců. To prohloubilo nechuť k vykonávání vojenské základní služby, neboť mladý člověk během ní přicházel o finanční prostředky, které si za tu dobu mohl vydělat, o délku praxe, možnost dalšího zvyšování kvalifikace nebo udržení, resp. získání přitažlivého pracovního místa.

Nováčky. Dne 30. března 2004 nastoupilo základní vojenskou službu v České republice posledních 878 povolanců.

Jedním z důvodů zavedení profesionální armády byl zhoršující se zdravotní stav branců. Šlo o nárůst vad zraku, alergická onemocnění dýchacích cest a kůže apod. Řadě branců vystavili účelové a ne zcela pravdivé zprávy a nálezy jejich ošetřující lékaři.

Nedostatek finančních prostředků vedl během 90. let k výraznému omezení výcviku.

Nasazení vojáků základní služby do zahraničních operací přinášelo mimo jiné legislativní problémy.

Momentka z vojenského výcvikového prostoru

Příprava na ostré střelby

Zrušení základní vojenské služby

I když koncepce výstavby armády z roku 1999 počítala s poloprofesionální armádou, vláda v roce 2001 jmenovala vládního zmocněnce pro reformu ozbrojených sil a na základě jím předloženého materiálu se krátce před volbami v roce 2002 rozhodla opustit původně hájený koncept. Plná profesionalizace ozbrojených sil ČR se stala tématem tehdejších voleb a soupeření mezi politickými stranami pokračovalo i po volbách.

V říjnu 2003 senátní výbor pro lidská práva navrhl, aby se základní vojenská služba zkrátila na devět měsíců, poslanci ODS – stínový ministr obrany Petr Nečas a Jan Vidím, předseda parlamentního výboru pro obranu a bezpečnost, navrhli zkrácení na šest měsíců. Tyto návrhy byly pokládány za kontraproduktivní. Základní vojenská služba byla zrušena k 31. prosinci 2004. Současně byla zrušena i civilní služba. Nedostatek míst, kde by se mohla realizovat, způsobil, že ji neabsolvovalo na 30 tisíc osob, s přechodem na profesionální armádu jim byla prominuta.

Vojáci základní služby mohli vstoupit do armády jako profesionálové, pokud o to požádali v průběhu prvních tří měsíců služby. Další možností se stala služba v aktivní záloze. Tyto jednotky začaly vznikat v roce 1999, kdy byli záložníci povoláni na první dobrovolná vojenská cvičení. Z nich vznikala jádra útvarů AZ, které byly soustavně budovány od roku 2002. V jednotlivých krajích vznikly tzv. krajské pěší roty v podřízenosti krajských vojenských velitelství, určené zejména k napomáhání při živelních pohromách a ochraně objektů důležitých pro obranu státu v rizikových situacích, např. při silné hrozbě teroristického útoku, vyhlášení stavu ohrožení státu nebo válečného stavu.

Vedle celé řady záložních jednotek strážního, mechanizovaného nebo pěšího typu dnes existuje mnoho druhů specializovaných jednotek AZ, které vyžadují nadprůměrně vysokou fyzickou a psychickou zdatnost nebo specifické odborné zaměření.

K výraznému nárůstu počtu příslušníků AZ došlo od roku 2016 i díky legislativnímu zakotvení kompenzace zaměstnavatelům a také zvýšenou propagací na veřejnosti. Jejich počet by měl v roce 2030 dosáhnout 10 000 osob.

Ministr obrany Karel Kühnl se v reprezentačních prostorách Pražského hradu rozloučil 6. prosince 2004 s vojáky, jimž končila základní vojenská služba. Předal jim plaketu a věcný dar.

Ministr obrany Karel Kühnl si vyslechl poslední hlášení vojáka základní služby.

Příslušníci pontonové čety aktivní zálohy cvičili v září 2023 nedaleko Litoměřic společně s profesionály: učili se stavět přivozové přepraviště.

V alianční misi mezinárodního bojového uskupení eFP (enhanced Forward Presence) v Litvě působili na podzim 2022 i vojáci aktivní zálohy.

V září 2022 se 84 vojáků úkolového uskupení aktivní zálohy Velitelství vzdušných sil zúčastnilo cvičení Ample Strike II Odolné nebe. Jejich úkolem bylo například zabezpečit a ochránit určený prostor nebo se přesunout na konkrétní místo vrtulníky Mi-1715.

Profesionální armáda

Na konci 80. let signalizovala vojenská cvičení Československé lidové armády nedostatečnou úroveň výcviku vojáků základní služby i záložních vojáků a důstojníků. Jeho nízká intenzita způsobila, že vojáci nebyli schopni ani za dva roky prezenční služby zvládnout čím dál složitější techniku. Řešení spočívalo buď v prodloužení prezenční služby na tři roky, nebo v častějším povolávání vojáků na cvičení. Obojí bylo z ekonomického hlediska neúnosné. Již pouhé úvahy o dílčí profesionalizaci byly odmítnuty především z ideologických důvodů.

O profesionalizaci armády se začalo uvažovat bezprostředně po listopadu 1989. Odsun sovětských vojsk a především rozdělení státu a společné armády a také přijetí nové vojenské doktríny spojené s rozsáhlou redislokací útvarů způsobily, že tato problematika musela ustoupit do pozadí.

Reálným cílem se zdálo být vybudování armády smíšeného typu, ve které bude postupně narůstat její profesionální složka. Ještě koncepce výstavby Armády České republiky přijatá v roce 1999 vycházela z předpokladu, že AČR bude poloprofesionální. Plně měly být profesionalizovány pouze jednotky a útvary sil okamžité reakce s krátkou dobou připravenosti, u obdobných jednotek a útvarů s delší dobou připravenosti se i nadále počítalo s vojáky v základní službě. Ještě v roce 2009 jich mělo být do 20 tisíc.

Na základě vládou schválených principů a cílů reformy ozbrojených sil měl být přechod na profesionální armádu uskutečněn k 31. prosinci 2006. Změna bezpečnostní situace po teroristických útocích na USA z 11. září 2001 a závažné nedostatky v operačních schopnostech armád NATO zjištěné během operace v Kosovu vedly k přizpůsobování schopností armád těchto zemí měnícímu se charakteru plněných úkolů. V podmínkách Armády České republiky vývoj směřoval k zásadní reformě armády. Přijatá koncepce vedla k úplnému zrušení vojenské základní služby a vytvoření plně profesionální armády k 1. lednu 2005.

Účast v misích také zásadním způsobem umožnila integraci do vojenských struktur NATO a vytváření společných mezinárodních jednotek.

V roce 2004 bylo schváleno dočasné řešení k zabezpečení střežení vzdušného prostoru zemí, které nevládní prostředky k jeho zajištění. Letectvo AČR poskytlo air policing Slovinsku a Albánii a na rotační bázi pobaltským zemím (od roku 2009) a Islandu (od roku 2014).

V rámci posílené předsunuté přítomnosti NATO v Pobaltí a Polsku zamířili v polovině roku 2018 do Litvy zamířili 1. rotního úkolového uskupení, které tvořili především vojáci 41. mechanizovaného praporu ze Žatce.

Dne 8. března 2024 složilo u Velitelství výcviku – Vojenské akademie ve Vyškově slavnostní vojenskou přísahu dvě stě nových vojáků, kteří absolvovali kurz základní přípravy.

Ve srovnání s vojáky základní služby probíhá výcvik profesionálních vojáků na nesrovnatelně vyšší úrovni. Ve výcvikovém prostoru Wildflecken se vojáci 4. brigádního uskupení zúčastnili mezinárodního velitelsko-štábního cvičení Vital Sword 2017.

Bude obnovena základní vojenská služba?

Vypuknutí války na Ukrajině a zhoršující se bezpečnostní situace v Evropě i ve světě způsobily, že koncepce výstavby ozbrojených sil soustřeďující se na tvorbu malých, mobilních a moderních armád určených především k nasazení v mnohonárodnostních silách v zahraničí již neodpovídá potřebám obrany a bezpečnosti na národní i mezinárodní úrovni.

Armáda České republiky má v současnosti v povinné záloze více než jeden milion mužů, ale z toho jsou dvě třetiny již starší 45 let a každoročně ubývá z důvodu věku 40 tisíc osob. Navíc nelze očekávat, že by většina vojáků z povinné zálohy byla schopna okamžitě plnit bojové úkoly s využitím soudobé výstroje a výzbroje v takové kvalitě, aby bylo možné nahradit ztráty profesionálů. K takové úrovni se mohou čerstvě mobilizovaní záložníci starších ročníků přiblížit pouze opětovným přetrénováním kvůli zavádění nové výstroje a výzbroje do ozbrojených sil, ale i nových taktik a postupů v rámci vojenských operací.

Také Česká republika bude muset v budoucnu zvážit nové formy povinné nebo dobrovolné služby nebo mechanismu, který bude vytvářet dostatek záloh. V současnosti mají v Evropské unii čistě profesionální armádu dvě třetiny zemí, jedna třetina (9 států) nadále povinnou vojenskou službu. Z nich Švédsko, Litva a Lotyšsko ji obnovily po ruské anexi Krymu. Existuje však řada modifikací, například Dánové, Švédové a Litevci v praxi povolávají k výkonu služby jen část z každého populačního ročníku, v Litvě je vybírají na základě elektronického losování.

Zavedení povinné vojenské služby by bylo spojeno s obrovskými vstupními investicemi, neboť v současné době resort obrany nedisponuje potřebnou infrastrukturou ani nutnými materiálními a finančními zdroji. V podmínkách České republiky je v současnosti zřejmě reálnější vytváření a použití aktivní zálohy a rozsáhlejší i efektivnější příprava obyvatelstva k obraně státu.

Armáda České republiky letos představila nový pilotní projekt zaměřený na mladou generaci – dobrovolné vojenské cvičení (DVC). Má za cíl posílit zájem mladé generace o vojenskou službu a umožnit jí získat reálnou zkušenost s armádním výcvikem.

V nultém ročníku se do projektu DVC zapojilo 127 studentů středních škol, gymnázií a odborných učilišť, z toho přibližně pětina dívek. V letních měsících probíhal u 4. brigády rychlého nasazení ve vojenském újezdu Hradiště. Studenti složili 14. srpna slavnostně vojenskou přísahu.

Letos 22. března se na letišti ve Kbelích více než třicet učitelů ze základních a středních škol seznámilo s projektem POKOS (Příprava občanů k obraně státu). Po skončení školení následovala prohlídka areálu letiště.

Zástupci MO a vojáci ze 41. mechanizovaného praporu Žatec a Krajského vojenského velitelství Karlovy Vary seznámili v březnu tohoto roku v rámci projektu Naše stopy v NATO žáky ze základních a mateřských škol v Ostrově nad Ohří a Jáchymově s funkcí armády. Na programu byla i ukázka ze zdravotní přípravy.

Autoři výstavy: Mgr. Tomáš Kykal, PhDr. Jaroslav Láník, CSc.,
Mgr. Jan Šach, PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.

Fotografie: VHÚ Praha, Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický
archív, MO ČR, GŠ AČR, A report, army.cz
Poděkování za poskytnutí ilustrací k nejstaršímu období patří
Mgr. Zdeňku Munzarovi, BBus(Hons), DiS.

Grafické řešení: Adéla Zemanová

Jazyková redakce: Kamil Novák

© Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha, 2024

VOJENSKÝ
HISTORICKÝ
ÚSTAV PRAHA

DÍKY VÁM MŮŽEME POMÁHAT

číslo sbírkového účtu

44665522/0800

variabilní symbol **918**

fonsolidarity.army.cz

